

לימודי דעת – תוכנית לימוד השולחן ערוך

הלכות דינות/עדות

סימן כח – שעור 06

מקורות השיעור:

מסכת גיטין ע"א
תוספות כתובות כ ע"ב
רמב"ם (הלכות עדות, פרק ג הלכה ד)
ריטב"א (מכות ו ע"ב ד"ה שלא תהא)
רא"ש (כתובות, פרק ב סימן טז)
גמרא בכתובות כ ע"א
רי"ף (שם ז ע"ב)
רמב"ם (הלכות עדות פרק ח הלכה ה)

© רשות השימוש בשיעורים היא אישית בלבד לצורך לימודי הקורס ולחזרה ושינון
אין להשתמש בשיעור זה לשום מטרה אחרת ללא רשות מפורשת מהמו"ל
- לימודי דעת תכנית הסמיכה שע"י פרחי שושנים 03-6166340 -

נושא השיעור: דיני עדות בכתב, ותוקפם של חתימות העדים בשטר.

תוכן השיעור:

1. סעיפי השו"ע והרמ"א
2. עדות בכתב
3. עדות בכתב לאדם שאינו אילם
4. שיטת הרמב"ם – עדים חתומים
5. העד מגיש עדות כתובה לבית הדין
6. חתימת העדים בשטר
7. שטר חתום – מהתורה או מדרבנן?
8. ארבעת השיטות
9. עדות מתוך הזיכרון
10. נזכר בעדות מתוך פנקסו
11. שאלות חזרה

השיעור נכתב ע"י הדיין ר' יצחק צבי אושינסקי (מהדורה שניה)

סעיפי השו"ע והרמ"א (סימן כח)

סימן כח: כיצד מאיימין העדים ואין מקבלים עדות שלא בפני בעל דין ובו כו' סעיפים.

יא. העדים ששלחו עדותן בכתב לבית דין, אינו עדות, דכתיב על פי שנים עדים (דברים יז, ו), מפיהם, ולא מפי כתבם.

כמא: וכן נוהגין, וללא כיש מכשירין אס העדים ראוין להעיד ואינם אלמים (טור נסס ר"ת).

יב. חותכין דיני ממונות בעדות שבשטר, אף על פי שאין העדים קיימין, כדי שלא תנעול דלת בפני לוי (ועיין לקמן סימן ס"א סעיף ב' איזה דבר מקרי שטר, גם לקמן סימן מ"ו סעיף י').

יג. כל זמן שזוכר האדם, יכול להעיד לעולם, ואינו חושש שמא מתוך שנתיישן הדבר הרבה אינו זוכרו על בוריו. אפילו אינו נזכר לעדות אלא מתוך הכתב, שבשמסרוהו לו כתבו בפנקסו לזכרון דברים, ושכח הדבר ואינו נזכר אלא מתוך הכתב, יכול להעיד, והוא שאחר שראה הכתב נזכר לדבר (ועיין לקמן סי' מ"ו סעיף י').

ביאור הסעיפים

עדות בכתב

מקורה של הלכה זו הוא במסכת גיטין ע"א. שם מובאת ברייתא האומרת כך: "אם לא יגיד ונשא עונו (ויקרא ה, א) - פרט לאילם שאינו יכול להגיד". דהיינו, התורה הפקיעה בפסוק זה את האילם שאינו בכלל איסור זה של "אם לא יגיד", שהרי הוא אינו יכול להעיד כלל.

שאלה הגמרא: מדוע אילם אינו נכלל בדיני עדות, והרי גם אילם יכול להגיד מתוך הכתב (שיכתוב עדותו לבית הדין)?

ותרצה הגמרא: שונה עדות, שהתורה קבעה בה: "על פי שנים עדים" – דווקא מפיהם (אמירה בפה) אך לא מפי כתבם.

הבית יוסף ציין שכן מובא גם בספרי (דברים פיסקא קפח): "על פי שנים עדים" – מפיהם, ולא מפי כתבם.

עדות בכתב לאדם שאינו אילם

אדם שאינו אילם, האם נוכל לקבל ממנו עדות כתובה?

בשאלה זו חלוקים הראשונים:

א. התוספות במסכת כתובות דף כ ע"ב ציינו שרש"י כתב בפירושו החומש (בספר דברים פרק יט פסוק טו) כך: "על פי שנים עדים" - פרט שלא ישלחו כתבם לבית דין. דהיינו שיטת רש"י היא שמי שאינו יכול לבוא ולהעיד, אינו יכול גם לשלוח את עדותו בכתב לבית דין, זאת אפי' אם בעצם הוא יכול ומסוגל להעיד, שאינו אילם, אלא הוא אדם רגיל אשר נבצר ממנו כעת להגיע מכל סיבה שהביא.

ב. ואולם, ר"י בתוס' שם חלק על רש"י, וכתב ששמע מרבינו תם שנוהגים העדים (שאינם אילמים) לשלוח עדות בכתב ידם לבית דין, ועדות זו חלה ומתקבלת. ומבאר שם שכל מה שמובא בתורה "מפיהם" - ולא מפי כתבם, היינו דוקא ביחס לאילם דלאו בר הגדה הוא כלל (אינו מסוגל כלל להעיד), אבל אדם שראוי להגדה, בו מועילה עדות גם בכתב ידו. זאת משום הכלל הידוע "כל הראוי לבילה בילה מעכבת בו" (יש כלי בבית המקדש שבו מערבים את הסלת והשמן למנחות, הדין שאם הכלי מספיק גדול שנכנסים שם הסלת והשמן בשופי וניתן לבלולם (לערבבם) אזי אפילו אם לא עירבבו את הסלת והשמן המנחה כשרה, אך אם הכלי אינו מספיק גדול כדי לערבב שם את הסלת והשמן המנחה פסולה) כמו כן כל מי שראוי ומסוגל לעשות מעשה מסוים, אף אם לא עשה אותו בסופו של דבר בדיוק כפי שצריך, אין עשיה מושלמת זו מעכבת את עצם המעשה.

שיטת הרמב"ם – עדים חתומים

הטור בסימן זה כתב שנראה מדברי הרמב"ם כשיטת רש"י.

הטור ציטט את דברי הרמב"ם (הלכות עדות, פרק ג הלכה ד) שהתייחס בדבריו לשאלה דלהלן: אם למדנו שעדות בכתב אינה מועילה, כיצד אנו מסתמכים על חתימת עדים בשטר, והרי זוהי כעדות כתובה שאינה מועילה?

אודות כך כתב הרמב"ם כך: "דין תורה שאין מקבלין עדות אלא מפי העדים שנאמר על פי שנים עדים – מפיהם ולא מפי כתבם, אבל מדברי סופרים שחותכין דיני ממונות בעדות שבשטר, אף על פי שאין העדים קיימים, כדי שלא תנעול דלת בפני לווי"ן" (שאם לא נסתמך על חתימת העדים בשטרות, המלווים לא ירצו להלוות, שיפחדו שמא העדים ימותו או ילכו למדינת הים ולא יוכלו להוכיח את הלואתם וממילא לא יהיה מי שילוה כסף לנזקקים, הלכך תקנו חכמים שעדות בשטר יכולה להועיל).

מדיוק הטור, שעולה מדברי הרמב"ם שכל מה שהתירו זה רק להסתמך על עדים החתומים בשטר (כדי שאנשים יסכימו להלוות, ולא ינעלו את הדלת בפני הלווים), אך לא על עדות בכתב של

עדים (וזה כדברי רש"י שהובאו לעיל, ולא כרבנו תם המכשיר גם להעיד בכתב בלא חתימת שטר).

העד מגיש עדות כתובה לבית הדין

עד עתה עסקנו בעד שאינו מגיע לבית הדין ורוצה לשלוח את עדותו בכתב, והובאה בזה מחלוקת בראשונים. ואולם מה יהיה הדין כאשר העד כן נמצא בפני בית הדין (והוא מסוגל להעיד בפיו), אך במקום לדבר הוא מעדיף להגיש את עדותו כתובה. האם תתקבל עדות כזו?

בחיבורו של הבית יוסף "בדק הבית" (שכתבו לאחר שסיים לכתוב את חיבורו בית יוסף, וכתבו כהגהות על הבית יוסף) הביא את דברי הריטב"א (מכות ו ע"ב ד"ה שלא תהא) שכתב שלא מיעט רש"י בדבריו אלא שלא ישלחו עדותם לבית דין באגרת (ועל זה כתה רש"י שעדות כזו לא תועיל), אך כל שנותן עדותו כתובה לבית דין (והוא בפניהם) ואומר "מה שכתוב כאן אני מעיד", הרי זה כבר כן נקרא "מפיהם", ועדות כזו חלה, וכן נהגו להכשיר כזו עדות.

השו"ע והרמ"א בסעיף זה התייחסו לנידון מחלוקת רש"י ור"ת שהובאה לעיל.

שו"ע ורמ"א

השו"ע כתב כי העדים ששלחו עדותן בכתב לבית דין, אינה עדות, דכתיב על פי שנים עדים (דברים יז, ו) - מפיהם, ולא מפי כתבם (שיטת רש"י).

הרמ"א כתב על כך: וכן נוהגין, ודלא כיש מכשירין אם העדים ראויין להעיד ואינם אילמים (שזו שיטת ר"ת).

א"כ, גם השו"ע וגם הרמ"א פסקו בזה כרש"י.

הסמ"ע (ס"ק מב) הביא חידוש שראה אצל מורי הוראה, שלא רצו להטריח את התלמיד חכם לבוא ולהעיד, ושלחו לו שיכתוב את עדותו בכתב ידו וישלח עדות כתובה זו לבית הדין. וכתב על כך הסמ"ע שכן נראה לו גם להורות כך אודות תלמידי חכמים (כשיטת רבנו תם), זאת מאחר ולשיטת רבנו תם אפי' בעד שאינו תלמיד חכם ניתן לעשות כך, ואמנם בדרך כלל לא פסקו כרבנו תם, כמובא בשו"ע וברמ"א, אך אודות תלמיד חכם הסתמכו להקל על פי שיטתו (כנראה משום ביטול תורתם).

מעניין לציין את דברי נתיבות המשפט (ביאורים, ס"ק ו) שכתב שאף לשיטת רבנו תם שסבר שניתן לשלוח עדות כתובה לבית הדין, ואולם גם לשיטתו אין היא עדות גמורה, כל עוד לא הגיע הכתב לבית הדין, ולכן יכול הוא לחזור בו מעדותו הכתובה (דהיינו שכתבתו אינה כהגדה גמורה בפני בית הדין, שמרגע ההגדה אינו יכול לחזור בו מעדותו), וכן אם מת או ששכח עדותו לפני שהגיעה העדות לבית הדין, אינה עדות. עוד מוסיף הנתיבות שלדעת ר"ת מועילה עדות בכתב אפילו במקום שצריך להעיד דוקא בפני בעל הדין, כמו שביארנו, כל עוד לא הגיעה העדות לבית הדין אין היא עדות, ורק כשבית הדין קורא את העדות אז היא נחשבת עדות ואז הבעל דין נמצא.

חתימת העדים בשטר

מקורה של הלכה זו הובאה כבר בסעיף הקודם (דברי הרמב"ם שהובאו בטור).

השו"ע בסעיף זה פסק כרמב"ם, וכתב שחותכים דיני ממונות על פי עדות שבשטר, אף על פי שאין העדים קיימים (דהיינו למרות שאין הם מעידים בפיהם). תקנה זו נתקנה כדי שלא תינעל דלת בפני לוויין.

ביחס לתוקפן של חתימות שבשטר (מדוע אינן עדות כתיבה שלא חלה), הבאנו עתה את דברי הרמב"ם שביאר שזו תקנת חכמים מיוחדת ששטרות חתומים יחולו (משום הטעם שהביא).

להלן נראה עוד כמה טעמים בביאור התוקף של חתימת העדים בשטר (מדוע אין זה עדות כתיבה).

הסמ"ע (ס"ק מ"ג) מדגיש כאן שכל הלכה זו נאמרה דוקא שהעדים חתומים על השטר עצמו, אבל עדים שכתבו לעצמם בפנקסיהם שראו הלואה פלונית וכד' אין זו עדות כלל, ולא מועיל אפילו לשיטת ר"ת אם העדים לא נמצאים עכשיו לפנינו ומעידים בפיהם.

הסמ"ע הביא גם את טעמו ושיטתו של הגהות מרדכי בקידושין שכתב כך: בדיני ממונות הלכה מפי הגבורה (כעין הלכה למשה מסיני) להכשיר עדות בכתב (לכאורה נראה שכוונתו לחתימת שטרות) כמו בשאר עדות.

שטר חתום – מהתורה או מדרבנן?

ע"פ האמור, שיטתו של הרמב"ם היא ששטר חתום חל רק מכח תקנת חכמים מיוחדת, משמע א"כ שסבר ששטר חתום תקפו הוא רק מדרבנן, ולא מהתורה.

ואולם, הש"ך (ס"ק יג) האריך מאוד להוכיח ששטר חתום תקפו הוא מהתורה ולא רק מדרבנן, וחולק מכל וכל על שיטת הרמב"ם בזה. עיקר ראיותיו הן. הראשונה מהגמ' בגיטין דף ל"ו ע"א השואלת לגבי חתימת העדים בגט, הרי זה דאורייתא שנאמר וכתוב בספר וחתום. ראייה שהחתימה על השטר היא מדאורייתא. עוד מביא מהגמ' בגיטין דף ג' ע"א האומרת שמעיקר הדין שטרות אינם צריכים קיום מפני שעדים החתומים על השטר כמי שנחקרה עדותם בבית דין, א"כ רואים שזו עדות גמורה מהתורה.

הנתיבות מאריך לישוב את דברי הרמב"ם ומבחין בין גיטין ושטרות קנין שהם באמת מדאורייתא, הואיל והעדים אינם מעידים על גמר הדבר אלא מעידים שנכתב בצווי הבעל דבר והם עשו שליחותו ולכן אין חסרון מפי כתבם, לבין שטרי ראייה שמעידים על גמר הענין א"כ עדותם ע"י החתימה היא רק מדרבנן.

סעיף יב'

שו"ע ורמ"א

ארבעת השיטות

בקצות החושן (ס"ק ו) מבאר את ארבעת השיטות המובאות בראשונים בביאור תוקפם של החתימות שבשטר (מדוע אין בהם פסול של עדות שבכתב):

א. שיטת **רש"י ובעל המאור**: כיון שאין כותבים את השטר אלא רק מדעתו של המתחייב בשטר (כגון הלווה), לא הוי מפי כתבם של העדים, אלא כל מהות השטר היא התחייבותו של הלווה, והתחייבות הלווה והמתחייב מועילה אפי' אם הוא כתב זאת בכתב ידו.

ב. שיטת **הרמב"ן**: בעדות שבשטר (חתימות שבשטר) אין חיסרון של "מפי כתבם", כיון שהם חלק מנוסח השטר, הרי כאילו נחקרה עדותם של העדים בבית דין (שהרי ידוע הכלל המובא בגמרא שעדים החתומים בשטר, כנחקרה עדותן בבית דין), הלכך מועילה עדות זו (חתימת העדים בשטר), שהרי כאילו היא נאמרה בפני בית דין.

ג. שיטת **רבנו תם** שהובאה לעיל: רק באילם או במי שאינו ראוי לומר בפיו, רק בו ישנו את החיסרון של "מפיהם, ולא מפי כתבם", אך ביחס למי שיכול להעיד בפיו אין חיסרון זה. הלכך אין חיסרון זה ביחס לעדים החתומים בשטר, שהרי הם יכולים אף להעיד בעל פה.

ד. שיטת **הרמב"ם** (שהובאה לעיל מספר פעמים): תוקפה של עדות בשטר (חתימה על שטר) היא תקנת חכמים מיוחדת, שלא תינעל דלת בפני לווין, אך מהתורה אכן אין היא מועילה.

סעיף יג'

עדות מתוך הזיכרון

מקורה של הלכה זו הוא **ברא"ש** (כתובות פרק ב סימן טז). שם כתב כי כל זמן שאדם זוכר את העדות שיש לו להעיד, הוא יכול להעיד אותה לעולם (דהיינו אפי' לאחר זמן רב מהמעשה עצמו), ואין לו לחשוש אולי הדבר נשתכח קצת ממנו ואולי אינו זוכרו על בוריו, אלא כל דבר שהוא זוכר, הוא יכול להעיד עליו.

מהו מקורו של **הרא"ש** שממנו למד דין זה? **הבית יוסף** מציין שמקור דין זה הוא מהמובא במסכת כתובות כ"ב, שם מובא שעד ששים שנה אדם זוכר דברים ויכול להעיד עליהם.

הבית יוסף מדייק מדברי **הרא"ש** הנ"ל שדוקא היכן שעשאוהו עד בדבר, אז זה מוטל עליו והוא זוכר את העדות אפילו לאחר ששים שנה, אבל אם לא עשו אותו עד בדבר זה, לא רמי עליה (אינו מוטל עליו לזכור זאת), וממילא רק עד ששים שנים הוא זוכר את המעשה, ולא יותר (ע"פ המובא בגמרא שם).

הלכות דינות/עדות חושן משפט סימן כח סעיף יא-יג / שיעור 06

ואולם, למעשה הסיק הבית יוסף לא כך, אלא בין מוטל עליו לזכרו (שעשו אותו עד בדבר) בין לא מוטל עליו לזכרו (לא נעשה עד בדבר), בכל מקרה יוכל להעיד אפי' אחר זמן רב, אם הוא זוכר את המעשה.

נזכר בעדות מתוך פנקסו

אדם שאינו זוכר את המעשה מעצמו, אך אשר הוא הביט בפנקסו הישן, וראה מה שכתב לעצמו שם, הוא נזכר מתוך זה במעשה שארע. האם הוא יכול להעיד על סמך מה שנזכר על פי פנקסו?

בגמרא בכתובות כ ע"א כתוב כך: תנו רבנן, כותב אדם עדותו על השטר ומעיד עליה אפילו אחר כמה שנים.

רש"י, הר"ף (ז ע"ב) והרא"ש (וכן הטור) פירשו כוונת דין זה, שאפי' אינו זוכר את העדות אלא רק מתוך הכתב, שמצא כתוב בפנקסו לזיכרון דברים שפלוני בקש ממני שאני אהיה לו עד ביום פלוני על מעשה כך וכך, ומאז שכח את הדבר, ולא נזכר בזה אלא רק מתוך ראיית הכתב, בכל זאת יכול להעיד על כך.

הרמב"ם (הלכות עדות פרק ח הלכה ה) כתב הלכה זו כך: "אחד הכותב עדותו על השטר או שנמצא כתוב על פנקסו בכתב ידו 'פלוני העיד אותי עליו וכו' אם זכר מעצמו וכו'". נראה שגם הוא פירש כשיטת הראשונים הנ"ל (והבית יוסף מאריך פה עוד בביאור שיטת הרמב"ם).

בשיעור הבא נשלים את מקורותיה של הלכה זו, ונלמד את פסק השו"ע והאחרונים בסעיף זה.

שאלות חזרה

1. האם אילם חייב להעיד?

הגמרא אומרת שהתורה הפקיעה בפסוק את האילם שאינו בכלל איסור זה של "אם לא יגיד", שהרי הוא אינו יכול להעיד כלל.

2. מדוע אילם אינו נכלל בדיני עדות, והרי גם אילם יכול להגיד מתוך הכתב (שיכתוב עדותו לבית הדין)?

זו היתה בעצם שאלת הגמרא, ותרצה הגמרא ששונה עדות, שהתורה קבעה בה: "על פי שנים עדים" – דוקא מפיהם (אמירה בפה) אך לא מפי כתבם.

3. אדם שאינו אילם, האם נוכל לקבל ממנו עדות כתובה?

בשאלה זו חלוקים הראשונים: שיטת רש"י היא שמי שאינו יכול לבוא ולהעיד, אינו יכול גם לשלוח את עדותו בכתב לבית דין, זאת אפי' אם בעצם הוא יכול ומסוגל להעיד, שאינו אילם, אלא הוא אדם רגיל אשר נבצר ממנו כעת להגיע מכל סיבה שהביא. ואולם, רבינו תם סבר שנוהגים העדים (שאינם אילמים) לשלוח עדות בכתב ידם לבית דין, ועדות זו חלה ומתקבלת.

4. מדוע עדות זו מתקבל לפי ר"ת, והרי נאמר בתורה "מפיהם – ולא מפי כתבם"?

מבאר שם רבנו תם שכל מה שמובא בתורה "מפיהם" – ולא מפי כתבם, היינו דוקא ביחס לאילם דלאו בר הגדה הוא כלל (אינו מסוגל כלל להעיד), אבל אדם שראוי להגדה, בו מועילה עדות גם בכתב ידו, כאשר הוא זוכר את העדות בראשו. זאת משום הכלל הידוע שכל מי שראוי ומסוגל לעשות מעשה מסויים, אף אם לא עשה אותו בסופו של דבר בדיוק כפי שצריך, אין עשייה מושלמת זו מעכבת את עצם המעשה.

5. מה יהיה הדין כאשר העד כן נמצא בפני בית הדין (והוא מסוגל להעיד בפיו), אך במקום לדבר הוא מעדיף להגיש את עדותו כתובה. האם תתקבל עדות כזו?

הריטב"א כתב שלא מיעט רש"י בדבריו אלא שלא ישלחו עדותם לבית דין באגרת (ועל זה כתה רש"י שעדות כזו לא תועיל), אך כל שנותן עדותו כתובה לבית דין (והוא בפניהם) ואומר "מה שכתוב כאן אני מעיד", הרי זה כבר כן נקרא "מפיהם", ועדות כזו חלה, וכן נהגו להכשיר כזו עדות.

6. האם תלמיד חכם יכול לשלוח עדות כתובה לבית הדין?

אמנם פסקו השר"ע והרמ"א כרש"י, אך הסמ"ע הביא חידוש שראה אצל מורי הוראה, שלא רצו להטריח את התלמיד חכם לבוא ולהעיד, ושלחו לו שיכתוב את עדותו בכתב ידו על גבי דף, ובקשו ממנו שישלח עדות כתובה זו לבית הדין. וכתב על כך הסמ"ע שכן נראה לו גם להורות כך אודות תלמידי חכמים (כשיטת רבנו תם), זאת מאחר ולשיטת רבנו תם אפי' בעד שאינו תלמיד חכם ניתן לעשות כך, ואמנם בדרך כלל לא פסקו כרבנו תם, כמובא בשר"ע וברמ"א, אך אודות תלמיד חכם הסתמכו להקל על פי שיטתו (כנראה משום ביטול תורתם).

7. לשיטת רבנו תם, האם שליחת הכתב לבית דין היא כעדות גמורה לפני בית הדין?

כתב נתיבות המשפט שאף לשיטת רבנו תם שסבר שניתן לשלוח עדות כתובה לבית הדין, ואולם גם לשיטתו אין זו עדות גמורה, ואף אם שלח עדותו, כל עוד לא הגיע הכתב לבית הדין, הוא יכול לחזור בו מעדותו הכתובה (דהיינו שכתביבתו אינה כהגדה גמורה בפני בית הדין, שמרגע ההגדה אינו יכול לחזור בו מעדותו).

8. שטר חתום, האם תוקפו מהתורה או מדרבנן?

שיטתו של הרמב"ם היא ששטר חתום חל רק מכח תקנת חכמים מיוחדת, משמע א"כ שסבר ששטר חתום תקפו הוא רק מדרבנן, ולא מהתורה. ואולם, הש"ך האריך מאוד להוכיח ששטר חתום תקפו הוא מהתורה ולא רק מדרבנן, וחולק מכל וכל על שיטת הרמב"ם בזה.

9. עד אחר כמה זמן מהמעשה עדיין יכול העד להעיד?

הרא"ש סבר כי כל זמן שאדם זוכר את העדות שיש לו להעיד, הוא יכול להעיד אותה לעולם (דהיינו אפי' לאחר זמן רב מהמעשה עצמו), ואין לו לחשוש אולי הדבר נשתכח קצת בראשו ואולי אינו זוכרו על בוריו, אלא כל דבר שהוא זוכר (ומוטל עליו לזכרו, כגון שעשאוהו עד בדבר זה), הוא יכול להעיד עליו.

10. נזכר בעדות רק מתוך התבוננות בפנקסו, האם יכול להעיד על סמך זה?

כן. אפי' אינו זוכר את העדות אלא רק מתוך הכתב, שמצא כתוב בפנקסו לזיכרון דברים שפלוגי בקש ממני שאני אהיה לו עד ביום פלוני על מעשה כך וכך, ומאז שכח את הדבר, ולא נזכר בזה אלא רק מתוך ראיית הכתב, בכל זאת יכול להעיד על כך.

